

Dialecten Gemert en Bakel vergeleken

Wim Vos

Inleiding

Het is zeer onwaarschijnlijk dat de politici die het besluit namen dat Gemert en Bakel voortaan samen moesten gaan, taalkundige observaties betrokken hebben bij de afweging van het voor en tegen van een fusie. De wil van de betrokkenen zelf legde immers al geen gewicht in de schaal, laat staan hun cultuur waarvan het dialect een ondergewaardeerde uiting is.

Vraagstelling

Nu het kwaad dan toch geschied is, is het misschien aardig ons alsnog af te vragen hoe groot de verschillen zijn tussen de dialecten van Gemert en Bakel. Daarbij zal ik me, net zoals in het *Gemerts Woordenboek*¹ allereerst beperken tot het dialect zoals dat nog veelvuldig gesproken wordt door de oudere generatie en mensen van middelbare leeftijd. (Naar het taalgebruik van de jongere generatie is bij mijn weten nog nooit onderzoek verricht in geen van beide dorpen.) Een tweede beperking heeft betrekking op de aspecten van het dialect die aan de orde zullen komen. Voor Gemert is ondertussen heel wat materiaal verzameld en gedeeltelijk gepubliceerd in o.a. *Gemerts Heem* en het *Gemerts Woordenboek* (GW), over het Bakels bestaan nauwelijks recente publicaties bij mijn weten.² Het materiaal dat ik heb van Bakel, laat alleen een vergelijking toe op het niveau van het klanksysteem met een paar uitstapjes naar de vormleer en de woordenschat.

Vergelijkingsmateriaal

Gelukkig kreeg ik een aantal jaren geleden van Drs. P.H. Vos een geluidsband te leen uit 1961 waarop J. Renders³ o.a. een rasechte Gemertenaar en een dito Bakelnaar 162 items (met zinnen) laat vertalen in hun respectie-

velijke dialecten.⁴ Blijkens de lijsten met losse woorden ging het Renders om de dialectische equivalenten voor een paar Nederlandse klanken, nl. de ui, de uu en de ij (Westgermaanse *û* en *i*). Deze woorden werden wel afgevraagd in zinnen omdat dat betrouwbaardere resultaten geeft. De zinnen bevatten gelukkig woorden met een groter scala aan klanken, zodat een voorzichtige conclusie met betrekking tot het hele klanksysteem van beide dialecten mogelijk is. De zinnetjes zijn eenvoudig (bv. "Er kruipt een muis uit de schuur") en konden vrijwel letterlijk vertaald worden zodat het vocabulair nauwelijq moeilijkheden opleverde voor de zegslieden.

Werkwijze

Om een goede vergelijking mogelijk te maken heb ik allereerst de Nederlandse items genummerd van 1 tot 162. Daaronder heb ik de vertaling gezet van de Gemertse zegsman uit 1961, daarna mijn eigen vertaling (febr. 1997) en daaronder de Bakelse vertaling (1961). Ik kon daarbij gebruik maken van de spelling die ik gebruikt heb in het GW (zie pp. 19-23), ook voor het Bakels. Renders' fonetische transcriptie gebruikte ik als controle.

Betrouwbaarheid van de zegslieden en het materiaal

Voordat ik iets vertel over de resultaten van mijn vergelijking, is het misschien aardig voor de Gemertse en hopelijk ook voor de Bakelse lezers te vernemen wie de zegslieden waren in 1961 van wie de stemmen vereeuwigd zijn op de geluidsband. Bovendien zal daaruit blijken dat we hier te doen hebben met betrouwbare informanten.

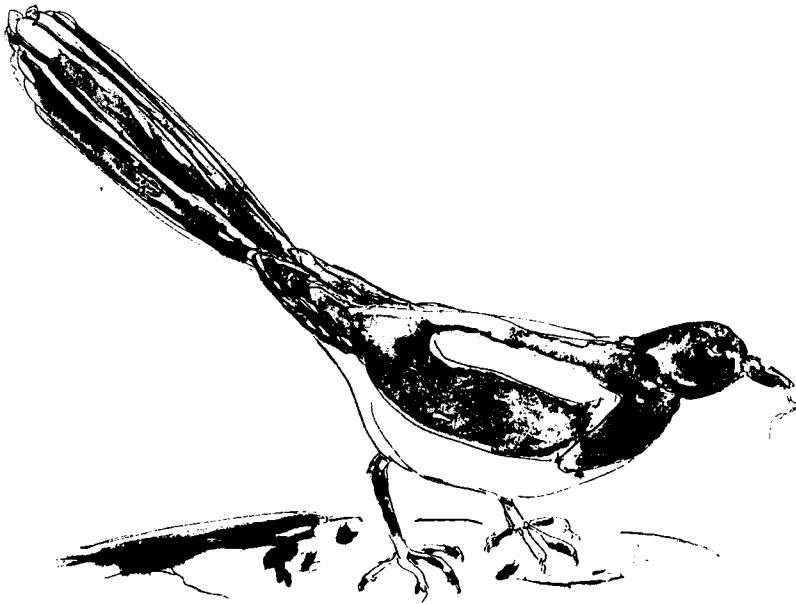
Voor Gemert was dat Harrie Manders, oud 71 jaar, geboren te Gemert op 16 maart 1890, van beroep arbeider, wonende Ruyschenberghstraat 19A en zijn vrouw Jaan Werts, 70 jaar, geboren te Gemert op 25 oktober 1890 (Harrie deed het woord, maar Jaan vulde hem aan als hij wat in de war raakte door het 'Hooghollands' van Renders). Hun beider ouders waren ook te Gemert geboren. De dialectoloog J. Renders had het adres van Harrie gekregen van 'Meester' M. v.d. Velden, hoofd van de Komschool en oudvoorzitter van de Heemkundekring, die Renders vertelde (blijkens diens aantekeningen) dat de dialecten van Bakel en Gemert maar weinig verschilden.

Harrie was de vader van de onlangs helaas zo plotseling en veel te vroeg overleden Martien Manders (van de Schoorswinkel), die tussen 1995 en 1997 zoveel artikeltjes publiceerde in dialect in het Gemerts Nieuwsblad en wiens optreden tijdens de presentatie van het Gemerts Woordenboek eenieder nog in het geheugen gegrift staat. In 1995 kon ik hem verrassen met een copie van de band waarop de stemmen van zijn overleden vader en moeder stonden.

In Bakel was Renders te gast bij Hein van den Heuvel, 62 jaar, geboren te Bakel op 12 mei 1899 en wonende Besterd 1 ("*ob d'm Bènthem*", vroeger wonend "*op 't Saant*"). Zijn beide ouders waren ook te Bakel geboren en volgens hem was er geen verschil tussen het dialect van de Benthem en het Zand.

De zegslieden waren dus zeer betrouwbaar en Renders had een scherp oor zoals blijkt uit een vergelijking van de gesproken tekst en zijn fonetische transcriptie. Het is echter bekend dat het laten vertalen van Nederlandse zinnen fouten kan veroorzaken. Uit het script blijkt dat de zegslieden zich soms lieten beïnvloeden door het (Brabants gekleurde) Nederlands van Renders en dat Renders niet altijd hoorde wat hij meende te horen. Bovendien hield hij zich niet altijd aan de letterlijke tekst van de Nederlandse zinnen omdat het hem toch hoofdzakelijk te doen was om losse woorden. Dit maakt een vergelijking over de hele linie wat moeilijker.

Onder invloed van "het Zuiden" (vr.45) zegt de Bakelse zegsman bv. '*t Sööjde*, terwijl hij waarschijnlijk '*t Sööje* bedoeld zal hebben (zoals we ook in Gemert zeggen. Harrie Manders zegt (vr.68): *Kunde dè begrejpe?* maar op de achtergrond hoor je Jaan zijn vrouw nee zeggen omdat zij waarschijnlijk *Kaande dè begrejpe?* gezegd zou hebben. Het was Renders echter uitsluitend om *begrejpe* te doen. Bij vr.134 gebeurt hetzelfde met 'zullen', zowel in Gemert (*Ge zult 't laote*) als in Bakel (*Ge zeult 't laote*). Het had *Ge zaalt 't laote* moeten zijn, zoals ook blijkt uit vr.152: *Ge zaalt de slüttel nie vinge* (volgens Jaan, Harrie en Hein twijfelen en zeggen *zult*). Bij vraag 108 mist Renders door zijn preoccupatie met tweeklanken de kans om de suizende r (/sr/) te noteren voor Bakel. Hein zegt duidelijk *Spèk sraojke* en '*m Peep srôôke*. Blijkens de vertaling van Manders is die klank (althans bij



Spèlikster in 't Gimmers en spèlikster in 't Baokels?

hem) al verdwenen in Gemert (hoewel die vroeger wel bestond; mijn vader gebruikte hem nog: *sraege, srooj kôl*). Ook de sk i.p.v. sch (*skool, skreeve*) kwam er niet altijd uit zowel in Gemert als Bakel. Ondanks deze detailkritiek maken de vertaalde zinnen voor beide dorpen echter een betrouwbare indruk.

Overeenkomsten tussen het Gimmers en het Baokels

Het heeft weinig zin om alle overeenkomsten op te sommen. In 107 van de 162 zinnen zijn er geen noemenswaardige afwijkingen te vinden, noch wat betreft de spraakklanken, noch wat betreft de vormleer en woordenschat; in de 55 overige items zitten een aantal varianten op het niveau van de vormleer en woordenschat die zowel in Bakel als in Gemert voorkomen en een aantal items dat toch wel als typisch Bakels betiteld kan worden.

Ik geef hier slechts willekeurig enkele zinnen die in Gemert en Bakel gelijkkluidend zijn: *Baj dè aaw haojs stî 'nen hóggem bôm* (vr.1), *Die aaw vraow wônt in e nêej haojs* (vr.2), *Baj de boerre hébbe ze veul meus* (vr.5),

We blijeve taojz baj vádders èm baj moedders (vr.26), Vrügger krîgge de joong de staojpe (vr.31), Ge moet swiejge. Zwie tòch stil! (vr.48), Haj iz 'ne goeje vrèèr (vr.56), De kunneng iz ôk chetraowt (vr.154), Ik aet chaer waarst (vr.160).

Varianten die zowel in Bakel als in Gemert voorkomen

Harrie Manders was arbeider van beroep, van Hein van den Heuvel weet ik het beroep niet, maar duidelijk is dat de Gemertenaar vooral *waeverstaol* produceert, terwijl veel van de Bakelse varianten ook in de Gemertse boerentaal voorkomen.

Ik geef hier wat van die varianten (telkens eerst de Gemertse, dan de Bakelse, gevolgd door het nummer van de vraag).

Haj krie e grôôt/gròwt kraojs noo/nòwe (vr.7), We haalen d'n ûrstem/ûrstem prejs (vr.73), 'ne Kaawe wéngt/wingt (vr.82), M'n ôôch/ôwch. 'n Aojchske (Jaan M.)/'n ööjchske knippe (vr.111), De slôôt/graav iz braet (vr.116).

Verder valt op dat de Bakelnaar wat vaker *ge/gaj* invoegt achter het enclitische voornaamwoord *de*: *Rôkte wél 'z 'm peep?/Rôkte ge wél 'z 'm peep?* maar dat kan een persoonlijke eigenaardigheid zijn of uitgelokt door het nadrukkelijke Nederlands van de interviewer. In het Gemerts is het evengoed mogelijk natuurlijk.

Sommige varianten hebben misschien minder te maken met sociale verschillen als wel met het verschil tussen meer of minder archaisch. Vgl. *zén/zéng* in: *De praojme zén/zéng nòch nie rejp (vr.29), De rômmè zén/zéng zowr (vr.39), Dè zén/zéng rejke boerre (vr.69), De èrpel zén/zéng zaawt (vr.80), Dè zén/zéng èèrm mènse (vr.121).* Mijn vader (geb. 1902) zei vaak hoewel niet altijd *zéng*, zelf (geb. 1937) zeg ik *zén*. Zo was ook de oudere vorm *kaars* in Bakel nog in gebruik i.p.v. *kaar* in Gemert blijktens vr.24 en 139, hoewel oudere mensen in Gemert zich de oude vorm nog wel zullen herinneren (vgl. ook het GW): *'n kaar/kaars (vr.139).*

Verschillen tussen het Gîmmers en het Baokels

Na het voorafgaande zal de lezer zich misschien vertwijfeld afvragen of er

eigenlijk wel verschillen zijn. Die zijn er ongetwijfeld te vinden in het onderzochte materiaal. (Er is dus een motief om een pressiegroep "*Ons Baokelse Taol*" op te richten, nog beter ware een werkgroep "Bakels Dialect" onder de vlag van de Bakelse Heemkundekring. Of bestaat die al?)

Om met het opvallendste verschil te beginnen, 't terrein van de bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden. Vergelijk *Gowt/goe laojstere* (vr.10), *Haj is nie gowt/goe wejs* (vr.72), 'n *Goej/goe jong* (vr.86), *Ik hōör nie gowt/goe* (vr.106), *Haj wōrt tòch kaot/kô* (vr.140), *Biejr is chowt fūr/choe vūr d'n daorst* (vr.158), *Dè'z 'n goej/goe sōrt paer* (vr.162). Renders tekent in een aantekening op het script van de zinnen (p.3) daarbij aan dat het Bakels kennelijk *goe* (en ook *kô*, W.J. Vos) predicatief gebruikt (vgl. vr. 140, 158) en voor een onzijdig zelfstandig naamwoord (vgl. vr.86 en 162 aangenomen dat *sōrt* onzijdig is). Ik zou hier aan willen toevoegen: en kennelijk ook als bijwoord (vgl. vr.72, 106). Merkwaardig echter is de inconsequentie in vr.13, 97 en 98, resp. *De bágge zaojge nie gowt/gowt*, *Ik lôôp nòch chowt/choet* (*chowt?* niet goed hoorbaar) en *Gaj lôpt ôk chowt/chowt*, waar men op grond van het voorafgaande *goe* verwacht zou hebben (vgl. vr. 106). Afgezien van de inconsequenties doen de Bakelse vormen hier en daar aan het Deurnes denken.⁴

Dan zijn er een paar opvallende verschillen te ontdekken in de werkwoorden. Vgl. *Iq daagdè de se* (nl. *de èrpel*) *flaow waore/wárre* (vr.81), *Haj vrûch fanalles/vrû vanalles* (vr.135), 't *Lajd/lèèjd al vūr de lééste mis* (vr.42, de infinitief is *lèèje* in beide dialecten hoewel men tegenwoordig in Gemert ook al *lööje* hoort en *lööjt* i.p.v. *lajt* zoals mijn vader nog altijd zei; misschien is Bakels *lèèjt* een verspreking van Hein?). Verder: 't *Kôorre waast/wást nie gowt* (vr.127, *waast* is merkwaardig want Van der Wijst en ik hebben in Gemert herhaaldelijk *wéést* genoteerd, vgl. GW, p.178, sv *waase*: groeien, met de vormen: *wéést*, *wies*, *gewaase*; misschien hebben we hier te doen met een verwarring met *waase*: wassen, met de vormen *waast*, *waaste/wies*, *gewaase*. De Bakelse zegsman ontkent desgevraagd met nadruk de vorm *wéést*). Interessanter zijn: *Naw kan ik nie mîr stôn/stòwe* (vr.96) en *Nô haojs chôn/chòwe* (vr.132), die hier en daar aan het Deurnes dialect doen denken.⁵



Skejtlejster in 't Glimmers en skejtlejster in 't Baokels?

Dan even naar de telwoorden. Tot geruststelling van onze gemeenteontvanger: die zullen geen enkel probleem opleveren: zowel in Gemert als Bakel tellen we hetzelfde met als opvallende oude vormen (die door de jongere generatie althans in Gemert niet vaak meer gebruikt worden): *dártien*, *twántech* en *dártech*. Let echter wel op uw stuivers en vijfjes: In Gemert *vééjff*, in Bakel *vééf* (vgl. *gééjt* en *géét*).

Een ander opmerkelijk verschil valt te constateren in het geïsoleerde geval van het meervoud van het woord *haojs*. *Daor iz 'n rééj nééj heus/haojs chebaowt*. In Bakel is het meervoud dus gelijkkluidend met het enkelvoud. Overigens zegt Hein uit Bakel ook *heuske* voor w.c., net als zijn Gemertse collega. Maar een klein huis is volgens hem *'n haojske!* Mijn Deurnese informante zegt echter in beide gevallen *heuske* zoals wij in Gemert. Het is dus de vraag of Hein gelijk heeft. Ik ben benieuwd naar reacties uit Bakel. Hein zegt overigens *aen maojs - twae meus* net als in Gemert! (vr.5) (Overigens hoort men in Gemert tegenwoordig ook vaak het nieuwe meervoud *haojze* en *maojze* uit de mond van de jongere generatie.) Uit het materiaal blijkt ook dat het meervoud van *hont hoont* is in beide dialecten (je hoort tegenwoordig Gemertenaren die de euvele moed hebben *heunt* te

zeggen!).

Tenslotte een allegaartje van geconstateerde verschillen die ik maar zal rangschikken onder het hoofd 'woordenschat'.

Laten we met een ei beginnen (mits met mate is dat gezond, zeker voor de *boerre*). 'n *aj/aaj* (vr.120). *Dè'z 'm bröm* (ik zeg overigens *brôn*)/*bröng pèrt* (vr.21), 'ne *Raojn/röng* (vr.21), *Jaojn/jöng* (*jung?* niet goed hoorbaar) *plante ze hiejr nie/wél* (vr.20). 'm *Boek/bowk*. *Boekke skreeve* (vr.148). Hein uit Bakel antwoordt op Renders' vraag of het meervoud soms ook *büjk* zou kunnen zijn ontkennend. Het is echter interessant te weten dat G. van den Elsen⁶ in de Enquête Willems uit 1886 ook *büjk* noemt en dat dat meervoud nog steeds leeft in Deurne.⁵ *Dè smákt fejn/féng* (vr.63), *In de wèèj lúpt 'n gééjt/géét* (vr.120), 't *Is hôch/hòwech tejt* (vr.43), *De zoon skeen(g)t dûr de raojte in de kaamer* (*kaomer*, beide mogelijk in Gemert)/*kammer* (vr.64), *Aen skaop*. 'n *Kudde/kôj skööp/skaop* (vr.136). Het Bakelse *kôj* lijkt mij authentieker dan *kudde*, maar *skööp* is fout voor Gemert, net als in Bakel moet het *skaop* zijn (vgl. GW, p.142, sv *skaop*). Harrie Manders en zijn vrouw aarzelden hier opvallend lang met hun reactie, eigenlijk kwamen ze er niet uit. *Lejnzaot/lejnzöwt* (vr.74), 'nen *töffelpôôt/töffelpöwt* (vr.101), 'n *Deuv iz 'nen tamme/taame voogel* (vr.23), 'n *Tam/taam bîst* (vr.130), *Ze is lam/laam* (vr.131). Zowel bij *tam* als *lam* vroeg Renders in Gemert en Bakel uitdrukkelijk naar de lengte van de klinker.

Conclusie

Uit het voorafgaande mag blijken dat voorzover dat af te leiden valt uit de geluidsopnames van Renders uit 1961, alle Gemertse medeklinkers, klinkers en tweeklanken en combinaties ook voorkomen in het Bakels. De distributie van de klanken over de woorden is meestal hetzelfde, soms anders. Wat de vormleer en de woordenschat betreft zouden sommige Gemertse 'boerenvarianten' frequenter voor kunnen komen in het Bakels (misschien zijn wij dus meer *drumknaawers* dan *saojkerééjteulers*) en hetzelfde geldt misschien voor oudere woorden. Over de wat minder alledaagse woordenschat (de vaktaal en de gezegdes en spreekwoorden), kunnen op grond van dit materiaal geen uitspraken gedaan worden.

Mister van de Velden had dus inderdaad gelijk en dat is alleen maar verheugend voor de toekomstige communicatie tussen *Baakel* en *Gimmert*. (Boekel was taalkundig veel moeilijker geweest).

NOTEN:

1. W.J. Vos en M.A. van der Wijst, *Gemerts Woordenboek, Een keuze uit de woordenschat van het dialect van Gemert*; Bijdrage tot de Geschiedenis van Gemert 23, Gemert, december 1996. (Afkorting: GW)

2. Dr. H. Brok noemt in zijn 'Publikaties over dialect in Noord-Brabant. Aanvulling I' in: *Brabants Heem*, jg. 42 (1990), blz. 163-167, slechts één artikelje over het Bakels, nl. W. Iven: 'Bakel en omgeving. Herpen in de zon, gin bamisweer', in: Cor Swanenberg (red.), *Onder ons gezegd in Brabant*, Delft 1993; blz. 14. Hierin bespreekt Iven een tiental Bakelse (Peellandse?) woorden en uitdrukkingen die hem dierbaar zijn.

Op blz. 104 doet Drs. P.H. Vos hetzelfde voor het Gemerts.

Voor Bakel en Gemert raadplege men verder: Dr. A.R. Hol en J. Passage: *Dialekt-atlas van Oost-Noord-Brabant, de Rivierestreek en Noord-Nederlands-Limburg*, Reeks Nederlandse Dialektatlassen, Deel 10, Antwerpen 1966 (gebaseerd op vertalingen van een reeks zinnnetjes in fonetisch schrift die ook een vergelijking tussen Gemert en Bakel mogelijk maken; i.v.m. de beschikbare ruimte en tijd heb ik me hier niet aan gewaagd, bovendien beschik ik niet over geluidsopnames van dit materiaal).

Ongepubliceerde bronnen: *hs August Sassen*, hs 1, A3c van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te 's-Hertogenbosch, cahier 275 (Bakel) met een weergave van een gesprek tussen een paar bejaarde boeren, oorspronkelijk geschreven door M. van de Poel, onderwijzer te Bakel, en bewerkt door Sassen in 1891. Een copie uit het archief van de NCDN is in mijn bezit.

3. Drs. J.M. Renders, geb. Acht 1904, overl. Eindhoven 1980, studeerde Nederlands in Nijmegen bij Prof. van Ginneken, leraar Nederlands Catharina Lyceum, Eindhoven, later inspecteur en hoofdinspecteur v.h. onderwijs. Naast zijn werk als inspecteur deed hij veel dialectonderzoek rondom Eindhoven.

4. J. Renders: *Dialectonderzoek in oostelijk Noord-Brabant en de Belgische Kempen*. Vragenlijst met zinnen (6 pp.) (ongenummerd, typoscript), Vragenlijst 8 en 9 met losse woorden (respectievelijk over de Westgermaanse *û* en *î* (allebei 1 p.)). Drs. P.H. Vos verstrekte mij welwillend copieën van de in fonetisch schrift ingevulde lijsten van Gemert (L207) en Bakel (L208) uit het archief van de N.C.D.N. van de Katholieke Universiteit Nijmegen. De bijbehorende geluidsband dateert uit 1961 en bevat o.a. opnames gemaakt in Gemert en Bakel (op 10 juni

1961). De geluidsband is gemaakt met een snelheid van 3,75 cm/sec. en is door mij gecopieerd op cassette.

5. Als (oppervlakkige) controle heb ik op 12 februari 1997 Mevr. Nellie Maas-van den Heuvel (geen familie van Hein uit Bakel) uit Deurne geraadpleegd. Zij is van mijn leeftijd en geboren in Deurne. Zij gebruikte in de genoemde zinnen vormen als *goe* (echter niet overall), *kô*, *waare*, *vrû*, *stòwe*, maar bv. ook *gaon* i.p.v. het Bakelse *chòwe*. Vgl. ook *būjk*: boeken.

6. fr. Gerlacus van den Elsen: Enquête Willems, 1886 [in handschrift].